

Dorota Rdzanek

orcid.org/
0000-0002-0966-4925

**Andrzej
Wojtaszak**

orcid.org/
0000-0002-5615-9438

Trzecia fala nacjonalizmu w XXI w. Populistyczne Partie Radykalnej Prawicy (PRRP) w państwach Unii Europejskiej w Europie Środkowo-Wschodniej

Wprowadzenie

Naturalną cechą rozwoju myśli politycznej jest jej ewolucja. To zrozumiałe, że każda ideologia ma zdolność do przystosowania się, adaptacji do zachodzących na świecie zmian społeczno-politycznych, uwzględniania w głoszonych założeniach ideowych aktualnych problemów mogących wpływać na wzrost poparcia politycznego. Nie inaczej było w przypadku nacjonalizmu.

Historycznie nacjonalizm miał trzy tzw. fale. Pierwsza fala nacjonalizmu, często nazywana demokratyczną, opierała się na formule prawa narodów do samostanowienia, której wyznacznikiem stawały się poczucie odrębności narodowej oraz prawo do suwerennego państwa, a także odrzucenie idei monarchii absolutnej¹. Powstająca od drugiej połowy XIX w. kolejna fala nacjonalizmu sięgnęła do haseł imperialnych (Niemcy), idei silnego państwa i wyjątkowości własnego narodu, szukała alternatywy dla niewydolnej republikańskiej demokracji. Państwo miało kreować nacjonalizm. Na fali rosnącego szowinizmu powstają faszizm i narodowy socjalizm. Efektem tych przeobrażeń stała się radykalna zmiana postaw nacjonalistycznych i wobec nacjonalizmu po 1945 r. W rezultacie powstaje kolejna trzecia fala nacjonalizmu, a partie i ruchy polityczne ją tworzące nazywane są często „radykalną, skrajną lub ekstremalną” prawicą².

Trzecia fala nacjonalizmu w Europie Zachodniej od lat 70. XX w. (powstanie francuskiego Frontu Narodowego w 1972 r.) ewoluje w kierunku idei populistycznych. Z kolei rozwój radykalnej prawicy w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r. nastąpił w dwóch etapach: 1989–2000 i po roku 2000³. W pierwszym z eta-

¹ M. Ziętek-Wielomska, A. Wielomski, *Nowoczesność. Nacjonalizm. Naród europejski. Dylematy samoidentyfikacji Europejczyków*, Warszawa 2017, s. 34–35.

² Tamże, s. 37–38.

³ I. Gołębowska, *Analiza komparatystyczna współczesnego nacjonalizmu państw Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2014, nr 36/2, s. 101–124.

pów mówimy o powstawaniu radykalnej prawicy, często wzorowanej na formacjach historycznych (nacjonalistycznych) – procesie kształtowania się ruchu. Okres po 2000 r. to czas stabilizacji i poszukiwania dróg partycypacji we władzy, zwłaszcza po 2010 r., kiedy to hasła narodowe, populistyczne czy eurosceptyczne stają się elementem działań wielu partii prawicy, część z nich zostanie określona jako radykalna prawica populistyczna (ang. *Populist Radical Right Parties* – PRRP).

Celem artykułu jest próba wskazania kierunków rozwoju idei współczesnego nacjonalizmu oraz jej ewolucji. Autorzy starają się odpowiedzieć na pytania: Jakie znaczenie dla popularyzacji nacjonalizmu mają działania populistyczne i czy ma to wpływ na wzrost poparcia dla tych formacji? Czy populistyczni nacjonaści mogą doprowadzić do redefinicji funkcjonowania Unii Europejskiej? Czy następstwem ich działalności mogą być zmiany systemów politycznych w niektórych państwach europejskich na rzecz reżimów autorytarnych czy rządów, tzw. demokracji delegatywnej?⁴

Istnieje wiele typologii podziału partii politycznych. Najczęściej stosuje się podział na podstawie trzech kryteriów:

- charakteru organizacji partii (np. elitarna, masowa);
- orientacji programowej (np. ideologiczna, partykularystyczna, zorientowana na klienta);
- strategii i normy zachowania partii – tolerancyjne i pluralistyczne (lub demokratyczne) oraz hegemoniczne (lub antysystemowe)⁵.

Przełomowi ostatnich stuleci zaczęła towarzyszyć intensyfikacja badań nad klasyfikacjami partii politycznych – „rodzinami partii” (ang. *family spirituelles*) – np. Klaus von Beyme, biorąc pod uwagę kryterium ideologiczne, wyodrębnił dziewięć grup: agrarna, chrześcijańsko-demokratyczna, komunistyczna, konserwatywna, liberalna i radykalna, prawicowo-ekstremalna, regionalna i etniczna, ruch ekologiczny oraz socjalistyczna i socjaldemokratyczna⁶.

Na temat podziałów ideologicznych partii politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej pisał m.in. Paul G. Lewis, który wyróżnił siedem rodzin partii politycznych: agrarne; chadeckie; etniczne; konserwatywne i nacjonalistyczne; konserwatywne; liberalne i nastawione prorynkowo; postkomunistyczne; socjaldemokratyczne⁷.

Z kolei Vít Hloušek i Lubomír Kopečka wyodrębnili dziewięć rodzin partii politycznych: agrarne; chrześcijańsko-demokratyczne; etniczne i regionalne; konserwatywne; liberalne; skrajnie lewicowe; skrajnie prawicowe; socjaldemokratyczne i socjalistyczne; zielonych⁸.

W każdym z tych przypadków pojawia się grupa partii, którą możemy nazwać radykalną, ekstremalną i prawicową: „prawica – ekstremalna”, „nacjonalistyczna”

⁴ A.O'Donnell Guillermo, *Delegative Democracy*, „Journal of Democracy” 1994, Vol. 5, No 1, s. 55–56.

⁵ R. Gunter, L. Diamond, *Species of Political Parties*, „Party Politics” 2004, Vol. 9, No 2, 2003, s. 171–172.

⁶ K. von Beyme, *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot 1985, s. 12.

⁷ P.G. Lewis, *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*, London 2000, s. 56.

⁸ V. Hloušek, L. Kopeček, *Origin, Ideology and Transformation of Political Parties*, London 2010.

czy „skrajna prawica”. Radykalizm jest więc nieodłącznym elementem istniejących ideologii wpisującym się w szerokie pojęcie myśli politycznej.

O współczesnych ocenach koncepcji PRRP w Europie Środkowo-Wschodniej pisali m.in. Karl Cordell i Konrad Jajecznik⁹, Michaela Minkenberg¹⁰, Andrea L.P. Pirro¹¹, Bartek Pytlas¹² czy Bartosz Smolik¹³ i inni. Warto zwrócić uwagę na fakt, że m.in. wspomniani badacze termin PRRP pojmują szeroko przez pryzmat prawicowego populizmu (tzw. czwarta fala populizmu¹⁴), który dotyczy zarówno formacji radykalnie nacjonalistycznych, jak i eurosceptycznych odłamów narodo-wo-konserwatywnych, wszelkich odłamów prawicowych o antyliberalnym (przeciwnicy idei liberalnej demokracji) charakterze wywołujących za pomocą działań populistycznych wzrost poparcia dla swych idei. Autorzy są świadomi faktu, że nie należy w jednym szeregu PRRP stawiać formacji politycznych (należących do innych rodzin ideologicznych) i zauważają odrębność między populistyczną radykalną prawicą a jej formą ekstremalną: *extreme right-wing* czy *neo-fascist parties* lub *nationalist right-wing parties*. Przyjmują jako wspólny mianownik stosunek do demokracji liberalnej (wynikający z założeń czwartej fali populizmu), chęć zmian (przy równoczesnych działaniach populistycznych i określeniu politycznych wrogów), radykalizm nie tylko o podłożu społecznym, ale także głównie narodowym¹⁵.

Między radykalizmem, ekstremizmem i skrajną prawicą

Jak już wspomniano, trzeciej fali nacjonalizmu towarzyszy aktywność formacji powszechnie uznawanych za skrajne, radykalne czy nawet ekstremalne. Według Piotra Kmity termin „radykalizm” ma dwa znaczenia, może być rozumiany jako bezkompromisowość, głoszenie skrajnych poglądów i podejmowanie skrajnych działań, a w drugim znaczeniu – działanie na rzecz odrzucenia porządku społecznego¹⁶. Z kolei próby określenia politologicznego znaczenia pojęcia ekstremizm podjął się Ryszard Herbut, dla którego, „ekstremizm polityczny” jest związany ze

⁹ *The Transformation of Nationalism in Central and Eastern Europe. Ideas and Structures*, red. K. Cordell, K. Jajecznik, Warsaw 2015.

¹⁰ *Transforming the Transformation? The East European radical right in the political process*, red. M. Minkenberg, London–New York 2015.

¹¹ A.L.P. Pirro, *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe. Ideology, Impact, and Electoral Performance*, New York 2015.

¹² B. Pytlas, *Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: Mainstream Party Competition and Electoral Fortune*, New York 2015.

¹³ B. Smolik, *Współczesny nacjonalizm w Europie – próba charakterystyki wybranych aspektów*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2015, nr 19.

¹⁴ Szerzej na ten temat piszą: *Populist Political Communication in Europe*, red. T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Stromback, C. De Vreese, New York 2017.

¹⁵ Szerzej na ten temat: C. Mudde, *The Study of Populist Radical Right Parties. Towards a Fourth Wave*, Oslo 2016, s. 15.

¹⁶ M. Jaskółowski, K. Chojnicka, *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 5: R–Ś, Warszawa 2012, s. 22–23.

skrajnymi zachowaniami w stosunku do istniejącego systemu politycznego. Przyjmując hipotetyczną oś rywalizacji między lewicą i prawicą, organizacje te znajdują się na skrajnych biegunach, co pozwala nam mówić o ekstremizmie lewicowym oraz prawicowym¹⁷.

Jak więc nazwać współczesne radykalne formacje nacjonalistyczne? Michael Minkenberg dla określenia rodzajów tego radykalizmu dokonał podziału na¹⁸:

- *Extremist right: fascist-autocratic right, often incl. racism or xenophobia*;
- *Ethnocentric right: racist or xenophobic right but excluding fascism*;
- *Religious-fundamentalist – excluding xenophobia*¹⁹.

Przy czym dla Minkenberga wspomniany nacjonalizm można nazwać „ekskluzywnym ultranacjonalizmem”²⁰.

Na uwagę zasługuje interpretacja Rogera Scrutona, który przytacza trzy spojrzenia na kolejne pojęcie: ekstremizm: „1. Doprowadzenie jakiejś idei politycznej do skrajności, bez względu na «niefortunne» reperkusje (...) 2. Nietolerancyjny stosunek do wszystkich poglądów oprócz swoich własnych. 3. Użycie do realizacji celów politycznych takich środków, które nie zważają na ogólnie przyjęte normy postępowania, zwłaszcza nieszanujących życia, wolności i praw obywatelskich innych”²¹.

Piszący o trzeciej fali nacjonalizmu wspomniani już Wielomscy podkreślają, „że najważniejsze współczesne partie nacjonalistyczne stoją całkowicie na gruncie państwa demokratycznego i liberalnego, niewiele mają wspólnego z autentycznie nacjonalistyczną, a zarazem tradycyjną, katolicką i autokratyczną prawicą z okresu międzywojennego”²².

Określenia „radykalne”, „skrajne” czy „ekstremalne” wywołują reakcję ze strony liderów formacji klasyfikowanych jako radykalnie prawicowe. Przykładem takiego stanowiska było oświadczenie Marine Le Pen z jesieni 2013 r., w którym zapowiedziała procesy przeciwko wszystkim nazywającym Front Narodowy partią radykalną. Radykałowie proponują określenia alternatywne, np. „nacjonalizm neodemokratyczny”²³.

¹⁷ A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, Wrocław 2003, s. 86–87.

¹⁸ M. Minkenberg, *The Rise of the Radical Right in Eastern Europe: Between Mainstreaming and Radicalization*, „Georgetown Journal of International Affairs” 2017, Winter/ Spring, Vol. XVIII, No 1, s. 29.

¹⁹ W tłumaczeniu: 1. Prawica ekstremistyczna – faszystowsko-autokratyczna, często z elementami rasizmu i ksenofobii. 2. Prawica etnocentryczna – z rasizmem i ksenofobią, z wyłączeniem faszyzmu. 3. Prawica religijno-fundamentalistyczna z wyłączeniem ksenofobii.

²⁰ Tenże, *Transforming the Transformation? The East European Radical Right in the Political Process*, London–New York 2015, s. 27–56.

²¹ R. Scruton, *Słownik myśli politycznej*, Poznań 2002, s. 89–90.

²² M. Ziętek-Wielomska, A. Wielomski, dz. cyt., s. 39.

²³ A. Pacześniak, *Samoidentyfikacja populistyczna frontu Narodowego jako strategia oddemonizowania partii skrajnej prawicy*, w: *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna refleksja*, red. F. Pierchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017, s. 95. Zob. też: *Le FN, un national populisme*, „Le Monde”, 5.10.2013.

Dla współczesnych nacjonalistów ważne są dwie idee: państwo narodowe (prawo samostanowienia narodów) oraz państwo dla narodu (władza jako emanacja interesów suwerena – narodu, dla realizacji interesu narodowego).

Różne rozumienie pojęcia nacjonalizmu w Europie Zachodniej i Środkowo-Wschodniej

Przeobrażenia w Europie po roku 1989 spowodowały upadek kilku państw oraz ożywienie koncepcji „erupcji etniczności mniejszości”²⁴. Istota nacjonalizmu w wymiarze europejskim wiąże się z próbami jego podziału na etniczny (państwo federacyjne) i obywatelski (państwo narodowe). Pierwszy ma korzenie w promowanej przez demokrację liberalną (szczególnie w Europie Zachodniej) koncepcji obywatelskości, drugi wynika z koncepcji „Europy Ojczyzn”. Według Adama Wielomskiego: „Nacjonalizm trzeciej fali dopiero powstaje. Klują się jego zarysy i program. Ma charakter demokratyczny, gdyż stanowi bunt narodów przeciwko władzy eurokratów, pozbawionych demokratycznej legitymizacji, i kosmopolitycznych elit («deficyt demokracji»). To nacjonalizm wrogi lewicowemu światopoglądowi elit połączonemu z interesami ekonomicznymi niemieckich koncernów, poszukujących taniej siły roboczej i rynków zbytu”²⁵. Oznaczać to może działania skierowane przeciwko mechanizmom funkcjonowania współczesnych systemów powiązań w Europie (np. biurokratyczne instytucje Unii Europejskiej) czy dominującemu liberalno-demokratycznemu modelowi systemów politycznych, określone konstytucyjnie jako podstawa politycznego istnienia zachodnich demokracji. Przeciwko skorumpowanym elitom politycznym, o których mówi się, że są oddane kosmopolitycznym wartościom i globalnym inicjatywom na koszt zwykłych ludzi.

Warto zauważyć, że często dla podkreślenia związków nacjonalizmu z tradycją historyczną i narodowymi dziejami prowadzi się działania wynikające z polityki historycznej, upamiętniające wydarzenia lub postaci z przeszłości, wpisujące się w aktualną wizję narodu i głoszonych idei nacjonalistycznych. Najczęściej jest to związane z prymatem państwa narodowego, o czym mają przypominać: pamiątki o charakterze monumentów, rocznice świąt narodowych (czasem również religijnych), waluta narodowa, nazwy ulic, flagi – co składa się na pojęcie wspólnoty narodowej²⁶.

Nie ulega wątpliwości, że trzecia fala nacjonalizmu przeciwstawia się funkcjonowaniu (w obecnym kształcie) Unii Europejskiej, odrzucając jej zbiurokratyzowane mechanizmy wspólnotowe na rzecz suwerenności poszczególnych narodów. Wszystko to dzieje się w myśl populistycznego hasła: „wola suwerena”, co wpisuje się w koncepcję PRRP.

²⁴ M. Hechter, *Containing Nationalism*, Oxford 2000.

²⁵ A. Wielomski, *W Europie budzi się nacjonalizm. Jest to nacjonalizm trzeciej fali*, <https://nczas.com/2017/05/24/w-europie-budzi-sie-nacjonalizm-jest-tonacjonalizm-trzeciej-fali/> [dostęp: 6.11.2018].

²⁶ M. Billig, *Banalny nacjonalizm*, Kraków 2008, s. 85–92.

Współczesny nacjonalizm a populizm.

Czynniki wpływające na wzrost zainteresowania nacjonalizmem

Istnieje cały szereg działań socjotechnicznych, które występują jako istotne elementy działań politycznych, wpływając na wzrost popularności partii politycznych w społeczeństwach współczesnej Europy. Czy populizm należy łączyć z określonymi ideologiami czy też ze światopoglądem ludzi, którzy popierają hasła głoszone przez populistów?

W ostatnim okresie mamy do czynienia z nasileniem się hasła populistycznych głoszonych przez formacje, szczególnie radykalnie prawicowe (o silnych tendencjach nacjonalistycznych). Bart Bonikowski uważa, że nasza ocena nacjonalizmu jest uzależniona od ludzkich odczuć opartych na czterech wymiarach: przywiązaniu, tożsamości, dumie i pysze. Pojawienie się hasła nacjonalistycznych na fali wzrostu postaw populistycznych musiało opierać się na świadomości istnienia takich odczuć²⁷. Populizm był, jest i będzie wykorzystywany przez polityków. Dla jednych jest elementem stosowanym w socjotechnikach przedwyborczych, sposobem na pozyskanie nieświadomych różnych konsekwencji zwolenników. Dla innych sposobem rządzenia, stałym elementem wpływającym na polityczne emocje społeczne.

Jak współcześnie rozumieć populizm? „(1) Populizm jest ideologią głęboko zakorzenioną przez aktorów politycznych, podobnie jak liberalizm lub konserwatyzm; (2) populizm jest z natury związany z prawicową polityką; i (3) Populizm to nowa cecha kultury politycznej”²⁸.

W przypadku środowisk prawicowych radykalny populizm jest oparty na szeregu determinantach wpływających na jej społeczny odbiór (tabela 1).

Tabela 1. Determinanty wpływające na koncepcje radykalnej prawicy

Nazwa determinantu	Charakterystyka
Antyglobalizm	Krytyka globalizacji i propozycja oparcia się na wspólnotę narodowej.
Deficyt demokracji	Sprzeciw przeciwko władzy eurokratów, kosmopolitycznym elitom pozbawionym demokratycznej legitymizacji, niebiorącym pod uwagę głosów suwerena (narodu), opierających się na regułach prawnych.
Eurosceptycyzm	Przeciwstawianie się aktualnej koncepcji integracji europejskiej przez głoszenie zmian europejskiego systemu prawnego. Negowanie poszczególnych polityk, biurokracji, nadregulacji, organów (instytucji) lub członkostwa w UE.
Natywizm	Sprzeciw wobec obcych, popieranie własnej odrębności. Często towarzyszy mu rasizm.

²⁷ B. Bonikowski, N. Gheihman, *Nation-State as Symbolic Construct*, w: *The International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, red. J.D. Wright, 2nd ed., Cambridge 2015, s. 312.

²⁸ B. Bonikowski, *Three Lessons of Contemporary Populism in Europe and the United States*, „The Brown Journal of World Affairs” 2017, No 23/1, s. 10.

Protekcjonizm	Pogląd gospodarczy polegający na ochronie własnych produktów oraz sprzeciwiający się handlowi międzynarodowemu przez nakładanie ceł, koncesji i zakazów na obce towary.
Sprzeciw wobec imigracji	Sprzeciw wobec upowszechniania idei multikulturowości, zauważenie problemów integracyjnych tzw. obcych. Radykalny sprzeciw wobec imigracji do UE wyznawców islamu (islamizacji) pod hasłami zagrożeń islamizacji Europy i wzrostu ekstremizmu islamskiego.

Źródło: opracowanie własne.

Warto zauważyć, że populizm radykalnej prawicy utrwała idee natywizmu. Według Waltera Benna Michaela „własna rasa nie dlatego, że jest lepsza, ale dlatego, że jest własna”²⁹.

Przy określeniu PRRP ciekawe argumenty wskazuje Cas Mudde, tłumacząc stosowanie tego określenia. Partie te są:

- „Populistyczne” – przedstawiają się jako jedyni uprawnieni przedstawiciele czystego ludu, podczas gdy inne strony są uważane za część „skorumpowanej elity” – „mobilizują się w imię ludu”;
- „Radykalne” – w opozycji do niektórych kluczowych cech liberalnej demokracji, w szczególności pluralizmu i konstytucyjnej ochrony mniejszości;
- „Prawicowe” – uważają, że „główne nierówności między ludźmi są naturalne i poza zasięgiem państwa”³⁰.

Poparcie dla nacjonalistycznych partii i formacji politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej

Poparcie dla PRRP w wyborach krajowych w latach 2010–2019

Po 1990 r. w państwach postkomunistycznych mamy do czynienia z odrodzeniem się ruchu narodowego. Większość badaczy zauważa jednak różnice w działaniu ruchów nacjonalistycznych między państwami Wschodniej i Zachodniej Europy³¹. Cas Mudde wskazywał na odradzanie się partii nacjonalistyczno-populistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej: Węgierska Partia Sprawiedliwości (MIEP), Liga Polskich Rodzin w Polsce, Partia Wielkiej Rumunii (PRM) czy Słowacka Partia Narodowa (SNS)³². Drugim zjawiskiem jest wyraźny wzrost poparcia dla PRRP we wschodniej części Europy (por. tabela 2).

²⁹ W.B. Michaels, *Our America: Nativism, Modernism, and Pluralism*, Durham–New York 1995, s. 67.

³⁰ C. Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge 2007, s. 23–26. Zob. też: G. Faulkner, G. Plattner, *Populist Radical Right Parties and EU Policies: How Coherent are their Claims?*, „EUI Working Paper. Robert Schuman Centre for Advanced Studies” 2018, No 38, s. 4.

³¹ L. Rensmann, *The New Politics of Prejudice: Comparative Perspectives on Extreme Right Parties in European Democracies*, „German Politics and Society” 2003, No 21(4), s. 118; C. Mudde, dz. cyt., s. 4.

³² Zob. też: tabela 2.1., w: C. Mudde, dz. cyt., s. 44.

Tabela 2. Poparcie dla PRRP. Wybory do parlamentów krajowych w latach 2010–2019

Państwo	Nazwa partii	Poparcie w % – wybory: 2010–2014 (rok wyborów)	Poparcie w % – wybory: 2015–2019 (rok wyborów)
Bułgaria	OP/Zjednoczeni Patrioci (NFSB, WMRO-BND, Ataka) ¹	–	9,31 (2017)
	Front polityczny (NFSB, WMRO-BND)	7,29 (2014)	–
	Ataka	4,5 (2014)	–
Czechy	Úsvit/ Świt – Narodowa Koalicja	6,88 (2013)	–
	SPD/Wolność i Demokracja Bezpośrednia	–	10,64 (2017)
Estonia	EKRE/Estońska Konserwatywna Partia Ludowa	2,1 (2011)	18,8 (2019)
Litwa	TT – Prawi i Sprawiedliwi	12,68 (2012)	5,5 (2016)
Łotwa	VL/TB/LNNK/ Zjednoczenie Narodowe „Wszystko dla Łotwy” – „Ojczyźnie i Wolności/Łotewski Narodowy Ruch Niepodległości”	16,6 (2014)	11,0 (2018)
Polska	Prawo i Sprawiedliwość	29,8 (2011)	37,58 (2015) 43,59 (2019)
	Konfederacja Wolność i Niepodległość	1,06 (2011) ²	4,76 (2015) ³ 6,81 (2019)
Rumunia	PRM/Partia Wielkiej Rumunii	1,2 (2012)	1,0 (2016)
Słowacja	SNS/Słowacka Partia Narodowa	4,55 (2012)	8,64 (2016)
	L’SNS/ Kotleba – Partia Ludowa Nasza Słowacja	1,58 (2012)	8,04 (2016)
Węgry	Jobbik/Ruch na rzecz Lepszych Węgier	20,39 (2014)	19,6 (2018)
	Fidesz – KNDP ⁴	44,87 (2014)	49,27 (2018)

¹ NFSB: Narodowy Front Ocalenia Bułgarii, WMRO-BND – Bułgarski Front Narodowy, Ataka.

² Jako Nowa Prawica – Janusza Korwina-Mikkego.

³ Jako KORWiN.

⁴ Koalicja Fidesz–KNDP; dane w tabeli nie obejmują okręgów jednomandatowych, które były zdominowane przez Fidesz–KNDP. Razem w okręgach wielo- i jednomandatowych w 2014 r. koalicja zdobyła: 68,1%, a w 2018 r.: 66,86% mandatów do parlamentu.

Źródło: opracowanie własne.

W ostatniej dekadzie możemy zaobserwować przejmowanie metod populistycznych przez coraz szersze środowiska radykalnej prawicy, co w przypadku Europy Środkowo-Wschodniej okazuje się bardzo skuteczne politycznie. Prawo i Sprawiedliwość w Polsce, Jobbik czy Fidesz (w koalicji z Chrześcijańsko-Demokratyczną Partią Ludową – KNDP) na Węgrzech zdobyły duże poparcie społeczne i mają kontrolę nad większością dziedzin życia.

Udział w rządach PRRP w 2019 r.

W niektórych państwach Europy Środkowo-Wschodniej mamy do czynienia ze zwycięstwem wyborczym formacji PRRP. Partie tego typu dominują politycznie w Polsce i na Węgrzech (tabela 3). Mają także zdolność do partycypacji w koalicjach rządzących (Bułgaria, Łotwa i Słowacja). Zjawisko to jest o tyle istotne, że działania tego typu formacji w jednoznaczny sposób zmierzają do zmiany systemu politycznego przez zmianę (lub próbę zmian) konstytucji i budowę systemu o charakterze paraautorytarnym lub autorytarnym (Polska, Węgry).

Tabela 3. Udział formacji prawicowo-populistycznych w rządach (Europa Środkowo-Wschodnia, 2019)

Forma udziału w rządzie	Partie centro-populistyczne	Populistyczne Partie Radykalnej Prawicy
Samodzielne rządy		Polska (PiS)
Większość w rządzie	Czechy (ANO)	Węgry (Fidesz) ¹
Udział w koalicji rządzącej		Łotwa (NA) – koalicja konserwatywna
		Słowacja (SNS) – koalicja z socjaldemokratami
		Bułgaria (ATAKA) – koalicja konserwatywna

¹ W koalicji z KDNP.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G. Faulkner, G. Plattner, *Populist Radical Right Parties and EU Policies: How coherent are their claims?*, „EUI Working Paper. Robert Schuman Centre for Advanced Studies” 2018, No 38.

Poparcie dla PRRP w wyborach do EP (2009–2019)

Istotne znaczenie dla przyszłości Europy ma także udział posłów o radykalnie prawicowych poglądach populistycznych w Parlamencie Europejskim. W trzech ostatnich wyborach do PE możemy zaobserwować stałą tendencję do wzrostu poparcia dla kandydatów (tabela 4).

Pierwsze klasyfikacje dotyczące PRRP, których autorem jest Cas Mudde, wykazywały jedynie na nieliczne partie z Europy Środkowo-Wschodniej. Część z obecnie istniejących formacji jeszcze nie istniała (np. KORWiN w Polsce), inne przekształciły się w ten typ partii. W 2016 r. do tej grupy Mudde włączył węgierski Jobbik³³. Z kolei klasyfikację uzupełnili i inni badacze: Daunis Auers i Andreas Kasekamp³⁴ stwierdzili, że łotewski NA pasuje do koncepcji Mudde’a. Podobne opinie na temat PiS przedstawił Rafał Pankowski³⁵, a Wouter Van der Brug (i inni) na temat litewskiego TT³⁶.

³³ C. Mudde, *On Extremism and Democracy in Europe*, Abingdon 2016, s. 43.

³⁴ D. Auers, A. Kasekamp, *Comparing Radical-Right Populism in Estonia and Latvia*, w: *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, red. R. Wodak, B. Mral, M. Khosravini, London 2013, s. 236–48.

³⁵ R. Pankowski, *The Populist Radical Right in Poland: The Patriots: The Patriots*, New York 2010.

³⁶ W. van der Brug, F. Meindert, S. de Lange Sarah, I. Baller, *Radical Right Parties: Their Voters and their Electoral Competitors*, w: *Class Politics and the Radical Right*, red. J. Rydgren, Abingdon 2012.

Tabela 4. Liczba mandatów dla PRRP. Wybory do Parlamentu Europejskiego w latach 2009–2019

Państwo	Nazwa partii	2009		2014		2019	
		1	2	1	2	1	2
Bułgaria	NFSB/Narodowy Ruch na Rzecz Stabilności i Postępu	17	3/ 7,69	17	0/ 0,92	17	0/ 1,15
	Ataka/Narodowe Zjednoczenie „Ataka”		2/ 11,96		–		0/ 1,07
	WMRO – Bułgarski Ruch Narodowy		–		2/ 10,7 ¹		2/ 7,4
Estonia	EKRE/Estońska Konserwatywna Partia Ludowa	6	–	6	0/ 4,0	6	1/ 12,70
Czechy	SPD/Wolność i Demokracja Bezpośrednia	22	–	21	–	21	2/ 9,14
Litwa	TT – Porządek i Sprawiedliwość	12	2/ 12,2	11	2/ 14,25	11	0/ 2,73
Łotwa	NA – Sojusz Narodowy	8	1/ 7,45	8	1/ 14,25	8	2/ 16,40
Polska	PiS	50	15/ 27,40	51	19/ 31,98	51	26/ 45,38
	Nowa Prawica – Janusza Korwina Mikke ²		–		4/ 7,15		0/ 4,55
Rumunia	PRM	33	3/ 8,65	32	0/ 2,70	32	–
Słowacja	SNS/Słowacka Partia Narodowa	13	1/ 5,56	13	0/ 3,51	13	0/ 4,09
	L’SNS/Kotleba – Partia Ludowa Nasza Słowacja		1/ 8,08		0/ 1,73		2/ 12,07
Węgry*	Jobbik/Ruch na rzecz Lepszych Węgier	22	3/ 14,8	21	3/ 14,67	21	1/ 6,34

¹ W koalicji z Bułgarią bez Cenzury Nikołaja Barekowa.

² W 2019 r. jako Konfederacja.

* Zestawienie nie obejmuje Fideszu – w Parlamencie Europejskim partia ma swych przedstawicieli w Europejskiej Partii Ludowej (EPP)

Legenda:

1. Liczba mandatów przeznaczona na kraj

2. Liczba mandatów uzyskana przez koalicję, partię oraz poparcie wyborcze w procentach

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 5. Posłowie PRRP do PE w grupach populistycznych i niezależni wywodzący się z państw Europy Środkowo-Wschodniej³⁷

Grupa w PE (całkowita liczba członków)	Partie członkowskie	Liczba posłów EP
ECR – Europejscy Konserwatyści i Reformatorzy	Prawo i Sprawiedliwość (Polska)	26
	WMRO (Bułgaria)	2
	NA – Sojusz Narodowy (Łotwa)	2
ID – Identity and Democracy	EKRE/Estońska Konserwatywna Partia Ludowa (Estonia)	1
	SPD/Wolność i Demokracja Bezpośrednia (Czechy)	2
NI – Niezrzeszeni	L’SNS/Kotleba – Partia Ludowa Nasza Słowacja (Słowacja)	2
	Jobbik – Ruch na Rzecz Lepszych Węgier (Węgry)	1
Razem		36

Źródło: opracowanie własne

W tej grupie najliczniej reprezentowani są należący do Europejskich Konserwatystów i Reformatorów (ECR) przedstawiciele PiS. Najbliższe lata pokażą, w jaki sposób przedstawiciele PRRP starać się będą zmienić Unię Europejską. Czy dominować będzie eurorealizm, czy górę wezmą koncepcje eurosceptyczne?

Konkluzje

Ostatnie lata w dziejach Europy charakteryzują się nasileniem aktywności środowisk radykalnej prawicy. Wraz z pojawianiem się nowych kryzysów, które dotknęły społeczeństwa europejskie, hasła populistyczne stały się bardziej popularne. Niezadowolenie z poziomu życia, braku perspektyw czy groźby utraty miejsc pracy sprzyja odbiorowi idei populistycznych. Na wszystkie te zjawiska nałożył się kryzys związany z niekontrolowanym napływem do Europy imigrantów z Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu. W konsekwencji odżyły idee antyimigracyjne, antyislamistyczne i natywistyczne. W ich rezultacie doszło do uaktywnienia się ruchów eurosceptycznych, głównie związanych ze środowiskami populistycznymi radykalnej prawicy.

Procesy te są widoczne nie tylko w państwach Zachodniej Europy, ale także w jej wschodniej części. W Europie Środkowo-Wschodniej uaktywniły się środowiska narodowe, nacjonalistyczne i eurosceptyczne, krytykujące zbiurokratyzowane mechanizmy wspólnotowe i opowiadające się za suwerennością poszczególnych narodów. Wszystko to dzieje się w imię „woli suwerena”. Konsekwencją tych działań może być nie tylko redefinicja europejskiej integracji, ale także autokratyzacja władzy politycznej.

³⁷ Bez Fideszu, która pomimo swych radykalnych poglądów jest członkiem EPL.

Bibliografia

Opracowania:

- Antoszewski A., Herbut R., *Leksykon politologii*, Wrocław 2003.
- Auers D., Kasekamp A., *Comparing Radical-Right Populism in Estonia and Latvia*, w: *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, red. R. Wodak, B. Mral, M. Khosravinik, London 2013.
- Beyme von K., *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot 1985.
- Billig M., *Banalny nacjonalizm*, Kraków 2008.
- Bonikowski B., Gheihman N., *Nation-State as Symbolic Construct*, w: *The International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, red. J.D. Wright, 2nd ed., Cambridge 2015.
- Hechter M., *Containing Nationalism*, Oxford 2000.
- Jaskółowski M., Chojnicka K., *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 5, R-Ś, Warszawa 2012.
- Lewis P.G., *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*, London 2000.
- Michaels W.B., *Our America: Nativism, Modernism, and Pluralism*, Durham, New York 1995.
- Mudde C., *On Extremism and Democracy in Europe*, Abingdon 2016.
- Mudde C., *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge 2007.
- Mudde C., *The Study of Populist Radical Right Parties. Towards a Fourth Wave*, Oslo 2016.
- Paczeński A., *Samoidentyfikacja populistyczna frontu Narodowego jako strategia odde-monizowania partii skrajnej prawicy*, w: *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna refleksja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017.
- Pankowski R., *The Populist Radical Right in Poland: The Patriots: The Patriots*, New York 2010.
- Pirro A.L.P., *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe. Ideology, Impact, and Electoral Performance*, New York 2015.
- Populist Political Communication in Europe*, red. T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Stromback, C. De Vreese, New York 2017.
- Pytlas B., *Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: Mainstream Party Competition and Electoral Fortune*, New York 2015.
- Scruton R., *Słownik myśli politycznej*, Poznań 2002.
- The Transformation of Nationalism in Central and Eastern Europe. Ideas and Structures*, red. K. Cordell, K. Jajecznik, Warsaw 2015.
- Transforming the Transformation? The East European Radical Right in the Political Process*, red. M. Minkenberg, London–New York 2015.
- van der Brug W., Meindert F., de Lange S., Baller I., *Radical right parties: Their voters and their electoral competitors*, w: *Class Politics and the Radical Right*, red. J. Rydgren, Abingdon 2012.
- Ziętek-Wielomska M., Wielomski A., *Nowoczesność. Nacjonalizm. Naród europejski. Dylematy samoidentyfikacji Europejczyków*, Warszawa 2017.

Artykuły naukowe:

- Bonikowski B., *Three Lessons of Contemporary Populism in Europe and the United States*, „The Brown Journal of World Affairs” 2017, No 23.
- Gołębowska I., *Analiza komparatystyczna współczesnego nacjonalizmu państw Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2014, nr 36/2.

- Faulkner G., Plattner G., *Populist Radical Right Parties and EU Policies: How coherent are their claims?*, „EUI Working Paper. Robert Schuman Centre for Advanced Studies” 2018, No 38.
- Gunter R., Diamond L., *Species of Political Parties*, „Party Politics” 2003, Vol. 9, No 2.
- Le FN, un nationalisme populiste*, „Le Monde”, 5.10.2013.
- Minkenberg M., *The Rise of the Radical Right in Eastern Europe: Between Mainstreaming and Radicalization*, „Georgetown Journal of International Affairs” 2017, Winter/Spring, Vol. XVIII, No 1.
- O'Donnell G.A., *Delegative Democracy*, „Journal of Democracy” 1994, Vol. 5, No 1, January.
- Rensmann L., *The New Politics of Prejudice: Comparative Perspectives on Extreme Right Parties in European Democracies*, „German Politics and Society” 2003, No 21(4).
- Smolik B., *Współczesny nacjonalizm w Europie – próba charakterystyki wybranych aspektów*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2015, nr 19.

Źródła internetowe:

Wielomski A., *W Europie budzi się nacjonalizm. Jest to nacjonalizm trzeciej fali*, <https://nczas.com/2017/05/24/w-europie-budzi-sie-nacjonalizm-jest-tonacjonalizm-trzeciej-fali/>.

Streszczenie:

Prezentowany artykuł dotyczy problemu wzrostu poparcia dla formacji nacjonalistycznych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Autorzy przeanalizowali przyczyny poparcia dla formacji prawicowych, głównie nacjonalistycznych, mieszczących się w określeniu Populistyczne Partie Radykalnej Prawicy w sześciu państwach postkomunistycznych (Bułgaria, Czechy, Polska, Rumunia, Słowacja, Węgry) oraz trzech państwach posowieckich (Estonia, Litwa i Łotwa), które są członkami Unii Europejskiej. Wzrost postaw nacjonalistycznych związany jest z eurosceptycyzmem, natywizmem, wrogością wobec imigrantów, islamofobią, poparciem dla idei państwa narodowego oraz obawami przed zostawaniem na marginesie UE.

Słowa kluczowe: radykalizm, populizm, prawica, nacjonalizm, „trzecia fala nacjonalizmu”, Europa Środkowo-Wschodnia, Parlament Europejski.

The Third Wave of Nationalism in the 21st Century. Populist Radical Right Parties (PRRP) in the European Union Member States in Central and Eastern Europe

Abstract:

The article addresses the problem of increasing support for nationalist groups in the Central and Eastern European countries. The authors analysed the reasons for supporting the right-wing, mainly nationalist groups included in the definition of Populist Radical Right Parties in six post-communist countries (Bulgaria, the Czech Republic, Poland, Romania, Slovakia, Hungary) and three post-Soviet countries (Estonia, Lithuania and Latvia) that are Member States of the European Union. The rise of nationalist attitudes is associated with Euroscepticism, nativism, hostility towards immigrants, Islamophobia, support for the idea of a nation-state and fears of being on the periphery of the EU.

Keywords: radicalism, populism, right wing, nationalism, ‘third wave of nationalism’, Central and Eastern Europe, European Parliament.